

מו"נ ח"א פכ"ו-כ"ז כבר ידעת אמרתם (פרק ל"ג ופרק מ"ו מזה החלק) הכוללות למיני הפירושים כולם התלויים בזה הענין, והוא אמרם דברה תורה בלשון בני אדם. ענין זה כי כל מה שאפשר לבני אדם כולם, הבנתו וציוורו בתחלת המחשבה, הוא אשר שם ראוי לבורא יתעלה. ולזה יתואר בתארים מורים על הגשמות להורות עליו שהוא יתעלה נמצא, כי לא ישיגו ההמון בתחלת המחשבה מציאות כי אם לגשם בלבד, ומה שאינו גשם או נמצא בגשם אינו נמצא אצלם. וכן כל מה שהוא שלמות אצלנו, ייוחס לו יתעלה להורות עליו שהוא שלם במיני השלמות כולם, ואין עמו חסרון או העדר כלל. וכל מה ששיגו ההמון שהוא חסרון או העדר לא יתואר בו. ולזה לא יתואר באכילה ושתיה ולא בשינה ולא בחולי ולא בחמס ולא במה שידומה לזה. וכל מה שיחשוב ההמון שהוא שלימות יתואר בו, ואע"פ שהדבר הוא אמנם הוא שלימות בערך אלינו, אבל בערך אליו יתעלה אלו אשר נחשבם כלם שלמות הם תכלית החסרון. אמנם אילו ידמו העדר השלמות הוא האנושי ממנו יתעלה היה זה אצלם חסרון בחקו. ואתה יודע כי התנועה היא משלמות בעלי חיים והכרחית לו בהשלמתו. וכמו שהוא צריך לאכילה ושתיה להחליף מה שיוותך, כן הוא צריך לתנועה לכיון אל הטוב לו והמורגל, ולברוח מן הרע לו ומה שהוא כנגדו, ואין הפרש בין שיתואר יתעלה באכילה ובשתיה או שיתואר בתנועה. אבל לפי לשון בני אדם כלומר הדמיון ההמוני היו האכילה והשתיה אצלם חסרון בחק הבורא, והתנועה אינה חסרון בחקו, ואע"פ שהתנועה אמנם הצריך אליה החסרון. וכבר התבאר במופת (הקדמה ז' חלק ב') כי כל מתנועע בעל גשם מתחלק בלא ספק. והנה יתבאר אחר זה היותו יתעלה בלתי בעל גשם ולא תמצא לו תנועה, ולא יתואר ג"כ במנוחה, כי לא יתואר במנוחה אלא מי שדרכו להתנועע. וכל אלו השמות המורים על מיני תנועות בעלי חיים כולם יתואר בהם יתעלה על הדרך שאמרנו, כמו שיתואר בחיים, כי התנועה מקרה דבק לבעלי חיים. ואין ספק כי בהסתלק הגשמות יסתלקו כל אלו, כלומר ירד ועלה הלך ונצב ועמד וסבב וישב ושכן ויצא ויבא ועבר וכל מה שדומה לזה. וזה הענין ההארכה בו יתרון אלא מפני שהרגילוהו דעות ההמון, כן, צריך לבארו לאשר לקחו עצמם בשלמות האנושי, ולהסיר מהם אלו המחשבות המתחילות משני הנערות אליהם במעט הרחבה כמו שעשינו:

אונקלוס הגר שלם מאד בלשון העברית והארמית. וכבר שם השתדלותו בסלוק ההגשמה, וכל תואר יתארהו הכתוב שיביא אל הגשמות יפרשהו כפי ענינו. וכל מה שימצאהו מאלו השמות המורים על מין ממיני התנועה, ישים עניני התנועה הגלות והראות אור נברא, כלומר שכינה, או השגחה. והנה תרגם ירד ה', יתגלי ה'. וירד ה', ואתגלי ה', ולא אמר ונחת ה'. ארדה נא ואראה, אתגלי כען ואחזי, וזה נמשך בפירושו. אלא שהוא תרגם אנכי ארד עמך מצרים, אנא אחות עמך למצרים, וזה דבר מופלא מאד יורה על שלימות זה האדון וטוב פירושו והבנתו הדברים כפי מה שהם. ופתח לנו בזה התרגום ענין גדול מעניני הנבואה, והוא כי תחלת זה הספור אמר, ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה, ויאמר יעקב יעקב כו' אנכי ארד עמך מצרימה כו', וכאשר כלל תחלת המאמר היותו במראות הלילה, לא הרחיק אונקלוס שיסופר המאמר אשר נאמר במראות הלילה בלשונו, והוא ספור האמות, כי זה ספור מה שנאמר לו, לא ספור ענין שקרה, כמו וירד ה' על הר סיני, אשר הוא ספור מה שהתחדש בדברים הנמצאים, ולזה כנה אותו בהראות, והרחיק ממנו מה שיוורה על מציאות התנועה והדברים הדמיונים, כלומר ספור מה שנאמר לו הניחו כאשר היה, וזה מופלא. ומכאן תתעורר כי יש הפרש גדול בין מה שיאמר בו בחלום או במראות הלילה, ובין מה שיאמר בו במחזה ובמראה, ובין מה שיאמר בו סתם, ויהי דבר ה' אלי לאמר, או ויאמר ה' אלי לאמר. ואפשר עוד אצלי כי אונקלוס פירש אלהים הנאמר הנה, מלאך, ולזה לא הרחיק שיאמר אנא אחות עמך למצרים, ולא תרחיק האמינו אלהים הנה מלאך והוא יאמר לו אנכי האל אלהי אביך. כי זה המאמר יהיה בזה הלשון על ידי המלאך גם כן. הלא תראהו אומר, ויאמר אלי מלאך האלהים בחלום יעקב ואמר הנני, ובסוף ספור דבריו עמו אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר, ואין ספק כי יעקב נדר לאל ולא למלאך. אבל זה נמשך בדברי הנביאים, כלומר ספור הדברים אשר יאמרם המלאך בעבור השם בלשון דבור השם להם, והם כולם בחסרון המצטרף, כאילו אמר אנכי שלוח אלהי אביך, אנכי שלוח האל הנגלה עליך בבית אל, וכיוצא בזה. והנה יבואו בנבואה ומעלותיה ובמלאכים דברים רבים כפי כונת זה המאמר:

רמב"ן בראשית פרק מו פסוק א וכתב הרב בפרק כז בחלק הראשון במורה הנבוכים כי תרגום אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, אנא אחות עמך ואנא אסקינך. ונפלא הרב בזה על דעת אונקלוס, ואמר כי אונקלוס שם כל מאודו להרחיק הגשמות בכל סיפור אשר בתורה, וכל אשר ימצא מאלו השמות המורים על מין ממיני התנועה, ישים ענין התנועה לכבוד נברא או לשמירה מהאל, ומתרגם וירד ה' (שמות יט כ) ואתגלי ה', ארדה נא ואראה (לעיל יח כא) איתגלי כען ואחזי, ואם כן למה תרגם כאן אנא אחות. ופירש הרב כי בעבור שאמר בתחלת הענין ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה, לא היה קשה לאונקלוס לספר המאמר כאשר נאמר במראות הלילה, כי הוא סיפור אמירה לא סיפור מעשה שהיה, כי יש הפרש גדול בין מה שיאמר בחלום או במראה הלילה, ובין מה שיאמר במחזה ובמראה, ובין מה שיאמר בדבר מוחלט, ויהי דבר ה' אלי לאמר, או ויאמר ה' אלי לאמר, אלו דבריו. וכן אמר (הרמב"ם במו"נ א מז) שהרחיק אונקלוס השמיעה בכל מקום וישים פירושה הגעת הדבר ההוא לבורא או קבול תפלה, ויתרגם שמיע קדם ה' (לעיל כט לג), וקבלא אקביל קבילתיה (שמות כב כב):

ואם כן הדבר כדברי הרב, למה יברח אונקלוס מן התנועה, וירחיק השמיעה גם כן, מיראתו שתורה על גשמות, ולא יברח מן האמירה והדבור ולא מן הקריאה בשום מקום בין בחלום בין במראה בין במאמר

מוחלט, כי בכולם יתרגם ואמר ה', ומליל ה', וקרא ה' למשה, והיא גם היא תורה על גשמות, והיה לו לתרגם ויתאמר מן קדם ה', או ואמר יקרא דה', או ויתרעי ה', כפי הראוי בענין כמו שפירש הרב בדיבור ובאמירה (מו"נ א סד). ולמה ירחיק בשמיעה ולא ירחיק הראיה, שתרגם אותה וחזא ה' :

ואשר אמר הרב (שם מז) כי יורה על ענין השגת שכל כאשר יורה על השגת העין, כל שכן שהוא זה בשמיעה, כי היא תאמר על ההשגה בשכל וברצון ברוב מקומות, כגון וישמע אברם לקול שרי (לעיל טז ב), שמע קול תחנוני (תהלים כח ב), גם כי תרבו תפלה אינני שומע (ישעיה א טו), הנה שמוע מזבח טוב (ש"א טו כב), והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך (דברים כח א), וכן לב שומע (מ"א ג ט), וכן רובם :

והנה אונקלוס לא היה לו לירא מן השמיעה שלא תורה רק על קבלת הדבר והרצון בו, ולא ברח מן הראיה בשום מקום, אבל תרגם אותה כפשוטה בכל מקום שהדבר מושג בראיה בלבד, אבל כאשר איננו מושג בראיה בלבד והוא צריך השגחה והתבוננות יתרגם כפי הראוי בו, כאשר אמר (לעיל כט לב) כי ראה ה' בעיני, ראה ראיתי את עמי (שמות ג ז), וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה), שאין הראיה בהם שיראה את גופם אבל שישגיח בעינים וידע אותם, וזה דרכו בכל התורה, לא כטעם שעלה בדעת הרב ונשתבש בידו והשני מקומות האחרים שתרגם אותם (לעיל ו יב, כט לא) וחזא אליו ולא השלים אותו :

ובלשון העברה כנה אונקלוס, ותרגם ויעבר ה' על פניו (שמות לד ו) ואעביר ה' שכניתי על אפוחי, שיהיה הדבר העובר נברא לדעתו, ולא יזכיר לשון תנועה בבורא כפי מה שהזכיר הרב. ואם כן איך תרגם ה' אלהיך הוא עובר לפניך (דברים לא ג) ה' אלהיך הוא עבר קדמך, והנה זה מין תנועה בספור מעשה, ולא ירא ממנו אונקלוס. וכן בפסוק וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא) תרגם בו וחזא ישראל ית גבורתא ידא רבתא, נופל בו הגבורה מפני לשון אשר עשה, והשאיר בו ידא רבתא ולא היה ירא ומתפחד מן היד ולא יכנה אותה כלל, וכן נהג בתרגום כתובים באצבע אלהים (שם לא יח) באצבעה דה'. ומה שתיירץ בו הרב (במו"נ א סה) כי ישם אונקלוס האצבע כלי נברא אשר פתח הלוחות בחפץ הבורא, איננו אמת, כי הנה מימינו אש דת למו (דברים לג ב) כתב ימיניה, ולא פחד מן הימין הכותבת שתורה על גשמות, וכן מן האצבע. ועוד תרגם (שמות טו יב) ארימת ימינך, ואמר (שם פסוק ו) ימינך ה' תברת שנאה, ותרגם ידך החזקה (דברים ג כד) ית ידך תקיפא, ואמר (שם ד לד) בידא תקיפא ובאדרעא מרממא, וכן ותאחז במשפט ידי (שם לב מא) ותתקיף בדינא ידי, וכן תרגם (שם יא יב) תדירא עיני ה' אלהיך בה מרישא דשתא :

והנה ביעקב כתוב בתחילת הענין ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וגוי' (לעיל כח יב), ופחד אונקלוס ממנו ותרגם והא יקרא דה' מעתד עלוהי, ולא תרגם והא ה', בעבור שהוא בחלום, ותרגם והנה אנכי עמך (שם טו) והא מימרי בסעדך, ולא אמר והא אנא עמך, כמו שתרגם אנא אחות עמך, ואף על פי שהוא ספור דבר, שנאמר בחלום כמוהו בשוה. ותרגם ואנכי אהיה עם פיך (שמות ד יב) ואנא אהי עם פומך, ואמר בויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות (שם ג יב) ארי יהא מימרי עמך. ועוד נזהר אונקלוס בחלומות ותרגם ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (לעיל כ ג), ויבא אלהים אל לבן בחלום (לעיל לא כד), ואתא מימר מן קדם ה'. ואם תאמר שחשש שלא תהא הביאה קודמת לחלום ויחשוב בה שהיא ממש, הנה בשלמה כתוב (מ"א ג ה) בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה, ותרגם אותו יונתן אתגלי ה' לשלמה. ואם הדבר נאמר בחלום, יספרו אותו כאשר נאמר בחלום ההוא, ואל יקשה עליהם אף על פי שהוא מאמר יורה על הגשמות, כי היותו בחלום יתרץ להם שאינו ממש. גם כן הדבר שיאמר כי הוא נראה בחלום ראוי שיספרו אותו באשר הוא, כי מה שנאמר בו שהוא בחלום הלילה, ילמד שאינו ממש אבל הוא חלום שנדמה לו ממנו כן. ואל תחשוב שהיה זה ליונתן בן עוזיאל מפני שלא יאמר בארמית לשון ראייה בחלומות, כי וארא בחלומי (לעיל מא כב) מתורגם וחזית, ובנבוכדנצר חזה הוית (דניאל ב לא) :

וכן תרגם אונקלוס לא עלינו תלונותיכם כי על ה' (שמות טז ח) אלהיך על מימרא דה', ואין כאן יראה ופחד מן הגשמות, וכן וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כא ה) ואתרעם עמא על מימרא דה', וכן ביני וביניכם (לעיל ט יב), בין אלהים ובין כל נפש חיה (שם טז), בין מימרי ומימרא דה', וכיוצא בהן הרבה, וכן תרגם יצף ה' (שם לא מט) יסך מימרא דה', אלהים עד (שם לא נ) מימרא דה' סהיד, ואין לו בהן יראת הגשמות, וגם אין למימרא ענין בכאן, שיאמר בו שיצפה ויעיד, וכן השבעה לי באלהים (שם כא כג) קיים לי במימרא דה', ואין הנשבעים מזכירין אני נשבע במאמר אלהים, וכיוצא באלו רבים לאונקלוס, וסודם ידוע למשכילים :

וכן בלשון עמידה אמר הרב (במו"נ א כז) ששם יונתן בן עוזיאל כוונתו לפרש בו קיום, ולכך תרגם ועמדו רגליו (זכריה יד ד) ויתגלי בגבורתיה, וכן תרגם כל דבר עסק ותנועה גבורתא, והנה אונקלוס לא יתיירא מלשון עמידה, ותרגם הנני עומד לפניך שם על הצור (שמות יז ו) הא אנא קאים קדמך תמן על טינרא. ומה שאמר הרב (שם) כי אונקלוס ישם ענין התנועה גלוי השכינה והראות כבוד נברא, הנה אונקלוס מן הכבוד יברח מלתת בו כלשונו האלה, ויתרגם וירא כבוד ה' אל כל העדה (במדבר טז יט) ואתגלי יקרא דה', כמו שיאמר ואתגלי ה' (שמות יט כ), ולא יתרגם ואיתחזי יקרא דה', וכן יתרגם במלאכים (שם ג ב) ואתגלי, ואם ידבר אונקלוס במלאכים ובכבוד נברא בעיני הגשמות כמו שאמר הרב (במו"נ א כז), היה ראוי שלא יתיירא מן הראיה שיראה האדם ויתרגם בהם ואתחזי, כמו שעשה כי ראיתי אלהים פנים אל פנים (לעיל לב לא) ארי חזיתי מלאכא דה', וחס ושלוש שיהיה הדבר הנקרא שכינה או כבוד נברא חוץ מהשם הנכבד יתברך

כאשר חשב הרב כאן, ובפרקים רבים מספרו, והוא תרגם אם אין פניך הולכים (שמות לג טו) אם לית שכינתך מהלכא ביננא, ומשה לא יחפוץ בלכת עמו כבוד נברא חוץ מהשם הנכבד יתברך, שכבר אמר לו הקדוש ברוך הוא הנה מלאכי ילך לפניך (שם לב לד) ולא היה מתרצה בכך, אבל היה מבקש שילך עמו האל בעצמו ובכבודו (שם לג יד). וכן אחר ששמע השם בקולו ואמר לו, גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (שם יז), אמר משה ילך נא אדני בקרבנו (שם לד ט) תהך כען שכינתא דה' ביננא, וכן תרגם לא תוכל לראות את פני (שם לג כ) לא תוכל למחזי אפי שכינתי ארי לא יחזינני אינשא. ואמר יונתן בן עוזיאל (יחזקאל ג יב) בריך יקרא דה' מאתר בית שכינתיה, ואם הכבוד הזה ירצה בו הכתוב עצם הבורא ואמתו, ויהיה כמו הראני נא את כבודך (שמות לג יח), שפירש בו הרב כן (מו"נ א נג, סג), הנה הזכיר בו אתר ובית שכינתיה. ואם יאמר שהוא כבוד נברא כדעתו של הרב בפסוק וכבוד ה' מלא את המשכן (שמות מ לה) וזולתו, איך יקבעו בו ברוך, והמברך והמתפלל לכבוד נברא כעובד אלילים, ובדברי רבותינו דברים רבים יורו על שם השכינה שהוא האל יתברך:

אבל הענינים האלה לאונקלוס ויונתן בן עוזיאל דברים ידועים בקבלה וסודם לידועים חן. ובמעמד הר סיני יתרגם אונקלוס כל מלת אלהים הנזכר בפרשה יקרא או מימרא דה', וכאשר תזכיר הפרשה השם המיוחד לא יאמר כן, והכל בהשגחה ובחכמה ממנו, ועוד אזכיר זה בעזרת השם יתברך (שמות כ יט). ומה שתרגם אונקלוס וידבר אלהים את כל הדברים האלה (שם כ א) ומליל ה', טעמו בזה משום שנאמר פנים בפנים דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה ד, יט). והמשכיל יבין:

אבל מה שאמר כאן אנא אחות עמך, רצה לרמוז בו מה שאמרו (מכילתא שירה ג) גלו למצרים שכינה עמהם שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה, גלו לעילם שכינה עמהם שנאמר (ירמיה מט לח) ושמתי כסאי בעילם, והנה האמירה והירידה שוים, כמו שפירשתי למעלה, ולא היה יכול לתרגם אלא כן בשום פנים כאשר רמזתי (ריש פסקא זו). אבל שם ביעקב לא יתכן לתרגם והא אנא עמך, בעבור כי שם כתוב והנה ה' נצב עליו (לעיל כח יג). והמשכיל יבין. ומפני שמצא אונקלוס שאינו כפשוטו ממש, ברח ממנו ועשאו ענין עזר בלבד ואמר מימרי בסעדך. ולא אמר מימרי עמך, כמו שאמר במשה (שמות ג יב). והאל יראנו מתורתו נפלאות:

ספר מורה הנבוכים חלק א פרק מח כל מה שבא מענין השמע מיוחס לאל יתעלה תמצא אונקלוס הגר נשמר ממנו, ופירש ענינו בהגיע המאמר ההוא אליו יתעלה, כלומר שהוא השיגהו, ואם היה בכלל הצעקה והתפלה יפרש ענינו, שהוא קבל, או לא קבל, ויאמר לעולם בתרגום שמע ה', שמיע קדם ה', ובענין הצעקה תרגם שמוע אשמע צעקתו, קבלא אקבל, וזה נמשך בפירושו לא נטה מזה במקום מן המקומות. אמנם מה שבא מן הראיה מיוחס אליו יתעלה, פירש אונקלוס בו פירושים מופלאים לא התבאר לי כוונתו ודעתו, והוא כי במקומות יפרש וירא ה' וחזא ה', ובמקומות יפרשהו וגלי קדם ה'. אמנם פירשו וחזא ה', היא ראה מבוארת על היות חזא גם כן בלשון הארמי משותף, ושהוא מורה על ענין השגת השכל, כאשר יורה על השגת החוש. ואני תמה אחר שהענין כן אצלו, על מה ברח מן הקצת ופירשו וגלי קדם ה', וכאשר השתכלתי במה שמצאתיו מנוסחאות התרגום, עם מה ששמעתינו בעת הלמוד, ראיתי כשימצא הראיה מחוברת בעול והזק וחמס יפרשהו וגלי קדם ה'. ואין ספק שמלת חזא בלשון ההוא גוזרת ההשגה וידיעת הדבר המושג כפי מה שהושג, ולזה כשימצא הראיה נתלת בעול לא יאמר וחזא, אבל וגלי קדם ה'. והנה מצאתי כל ראה מיוחסת לאל בכל התורה פירשה וחזא, זולת אלו אשר אספר לך. כי ראה השם את עניי, ארי גלי קדם ה' עולבני. כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך, ארי גלי קדמי, עם היות המדבר מלאך לא יחס לו ההשגה המורה על ישוב הענין, להיותו עול. וירא אלהים את בני ישראל, וגלי קדם ה' שיעבודא דבני ישראל. ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים, מיגלא גלי קדמי ית שעבודא דעמי. וגם ראיתי את הלחץ, גלי קדמי ית דחקא. וכי ראה את עניי, ארי גלי קדמוהי שעבודהון. ראיתי את העם הזה, גלי קדמי עמא הדין, שענינו ראיתי מריים, כמו וירא אלהים את בני ישראל, אשר ענינו ראה את עניי ועמלם. וירא ה' וינאץ, וגלי קדם ה'. כי יראה כי אזלת יד, ארי גלי קדמוהי. וזה ג"כ ענין עול להם והתגברות שונא. וזה כולו היה נמשך ונראה בו, והבט אל עמל לא תוכל. ולזה כל שעבוד וכל מרי יתרגמהו, גלי קדמוהי, או גלי קדמי. אבל נפסד עלי זה הפירוש הטוב הנאה אשר אין ספק בו בגי' מקומות, היה מחוקק לפי זאת הסברא שיפרשם, וגלי קדם ה', ואני מוצא אותם בנוסחאות, וחזא ה'. והם אלו, וירא ה' כי רבה רעת האדם, וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה, וירא ה' כי שנואה לאה. והקרוב אצלי שיהיה זה טעות שנפל בנוסחאות, שאין אצלנו כתיבת אונקלוס בזה, עד שנאמר שמא יש לו בזה פירוש. האמנם פירשו אלהים יראה לו השם, קדם ה' גלי אימרא, שלא יביא זה לחשוב, שהשם עתיד לבקשו ולהמציאו, או הוא גם כן מגונה בלשון ההוא התלות השגתו באחד מבעלי חיים בלתי מדברים, וצריך שיבוקש הרבה בדקדוק הנסחאות בזה. ואם תמצא אלו המקומות כמו שזכרנו לא אדע להם כוונה בזה:

מקור נוסף לעיון ציוני על התורה סוף פרשת ויגש